

گزارشی از یک تجربه

کارورزی مترجم در برگردان زبان علمی

دکتر محمد فلاحی

استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

چکیده مقاله

متن استخراج کنند و این مرحله را رکن معنایی پیام به حساب آورند و سپس در مرحله بررسی های میان زبانی Interlingual Study و اژگان علمی، عبارات و اصطلاحات فنی و مهندسی و ساختارهای دستوری جملات هسته ای را که به انتقال مضامین متن کمک می کنند با برابری زبان مقصد تطبیق و به بازسازی پیام در چارچوب ساختار زبان فارسی پردازند. این فرایند مستلزم رعایت مراحل مختلف همراه با ظرافتی است که ضمن ارائه آنها در نمودار پیوست، در این مقاله به تفصیل به آنها اشاره خواهد شد.

اگرچه در این نوشته روش پیشنهادی در چارچوب کارورزی ترجمه متون علمی بیان می شود ولی از آنجائیکه این روش می تواند یک فرایند کلی کارورزی ترجمه بطور اعم بحساب آید بی مناسبت نیست که در مراحل مقدماتی برگردان سایر متون غیر علمی نیز از قبیل ترجمه های ادبی و شعری مورد اقتباس و بهره وری قرار گیرد.

مقدمه

معضل ترجمه متون علمی و مهندسی از جمله مقولاتی است که در نظریه های ترجمه، نسبت به سایر انواع متون از قبیل برگردان ادبی یا شعری مورد بحث و تحلیل قرار نگرفته است.

تمام نظریه پردازان و استادان فن ترجمه در این نکته

در واحد درسی زبانهای تخصصی دانشگاه علم و صنعت ایران، پروژه ترجمه متون علمی برای کلیه دانشجویان الزامی است و نمره آن ۴۰ از صد و یا ۸ از ۲۰ ارزیابی می شود. دانشجویان رشته های مهندسی متالوژی، مهندسی تکنولوژی صنعتی و مهندسی تحلیل سیستمها الزام دارند در ابتدای هر ترم تحصیلی متنی در حدود ۴۰ صفحه از یک کتاب تخصصی و یا دو یا سه مقاله در گرایش های اختصاصی از مجلات علمی را تعیین و به عنوان کارورزی در ترجمه، در چارچوب فرایندی که قبلاً به آنها توجیه می گردد ترجمه و تحویل نمایند. در آخر هر ترم، دانشجویان از پروژه های خود دفاع می کنند و اگر در برگردان آنها ویژگیهای امانت در ترجمه، درک بهتر مفاهیم، انتخاب صحیح واژگان در زبان فارسی و ملاحظات دستوری و سلاست و شفافیت کلام را در انتقال پیام نویسنده رعایت کرده باشند می توانند حداکثر نمره پروژه خود را دریافت دارند و گرنه در مرحله امتحان شفاهی از دفاع عاجز می مانند و ناگزیر بخشی از نمره امتحان نهایی خود را از بابت پروژه ترجمه از دست می دهند.

در فرایند کارورزی ترجمه بمنظور انجام این پروژه ها، دانشجویان ملزم به رعایت دو دستورالعمل کلی هستند. نخست باید بشیوه بررسی های درون زبانی Intralingual Study پیام علمی نویسنده را پس از درک کامل از لابلای جملات هسته ای

متفق القولند که برگردان شعر و برخی از ترجمه‌های ادبی اگر غیرممکن نباشد مشکل است. مقاله حاضر روشن می‌کند که برگردان متون علمی برخلاف ترجمه‌های ادبی و شعری نه غیرممکن است و نه مشکل، بلکه تابع فرایندی است که اگر بطور دقیق کارورزی گردد، متنی همسان و معادل حاصل می‌شود که با متن اصلی برابری و تقابلی می‌کند.

در برگردان یک متن ادبی یا شعر، هرچه زبان مبدأ از تأثیرات مستقیم کلمات از طریق وزن، چگونگی واژه‌ها و سایر ویژگی‌های آوایی بیشتر بهره برده باشد، بازسازی تأثیرات مشابه به همان طریق در ابزار صوتی زبان دیگر مشکل تر خواهد بود. مثلاً در ترجمه شعر، تأکید بر وجهی مهم تر، یعنی به وجود آوردن تأثیر مطلوب است که ورای توانش زبانی است و به نوعی تردستی می‌ماند که باعث رستخیز کلمات می‌شود و همراه آن احساس یا عاطفه به رقص درمی‌آید. یا در زبان ادبی، ساخت واژگانی و دستوری زبان همواره تحت الشعاع ساختمان کلی اثر قرار می‌گیرد یعنی ساختمان جمله خود نقش هنری برعهده دارد که در ساختمان اثر تأثیر می‌گذارد.

در ترجمه علمی شرایط به گونه‌ای دیگر است. کوتاهی و بلندی و شکستگی جملات، علیرغم ویژگی‌هایی که در کلمات به چشم می‌خورد، به خودی خود از اهمیت خاصی برخوردار نیستند، مهم سودی است که از کاربرد آنها در برگردان اثر بدست می‌آید. مترجم نیز تنها پس از شناخت صحیح این کاربرد است که می‌تواند تلاش لازم را برای نیل به آن از طریق ممکن در زبان مقصد به عمل آورد.

ترجمه علمی بسان زبان ادبی پر از ظرافتهایی نیست که تنها با شناخت نظری پدید آید یا توانائی‌های دیگری به خواهد که از تمرینات طولانی حاصل شود و یا حتی گاهی قریحه هنری فوق العاده‌ای را طلب نماید. به عبارت دیگر، ترجمه علمی ممکن است در نهایت گونه‌ای آفرینش هنری به حساب نیاید و مانند آفرینش‌های هنری دیگر دارای عناصری نیست که تن به قواعد دستوری ندهند. ترجمه علمی ترجمه‌ای است مستقیم و غیراستعاری که از تأثیرهای روانی و عاطفی کلمات و عبارات سود بسیار نمی‌گیرد. آنچه در ترجمه علمی از زبانی به زبانی دیگر انتقال می‌یابد محتوی یا لایه مکنون آنست که غیرزبانی و غیرهنری است و انجام آن به سهولت امکان پذیر است، زیرا این محتوای مکنون همان حقایق علمی است که می‌توان آنها را

به هر زبانی ادا کرد. این سخن بدان معنی است که مترجم متون علمی، محتوای زبان را انتقال می‌دهد نه صورت آنرا، و در این انتقال اگر چنانکه در واژگان زبان مقصد نمادین مشابه زبان مبدأ توسعه یافته باشد هرگونه کاربرد نمادین کلمات زبانی را می‌توان در زبان دیگر ایجاد کرد. به سخنی دیگر، اگر تسلط به هر دو زبان مبدأ و مقصد را شرط لازم و اساسی ترجمه بدانیم، در ترجمه علمی، بسان ترجمه ادبی و شعری، نیازی نخواهد بود که به مفهوم این تسلط، دامنه وسیعتری بدهیم به گونه‌ای که جنبه‌های هنری و صوری زبان ادبی را نیز دربرگیرد. یعنی ترجمه علمی به گونه ترجمه ادبی و شعری نیست که وزن و موسیقی کلام و بطور کلی کیفیت‌های صوری چنان جایگاهی بیابد که بتوان آنها را محمل حقیقی و اصلی پیام دانست. در ترجمه علمی مفهوم کلمات و عبارات بار سنگین تری را بر دوش می‌کشند و ترجمه‌ای دقیق تر و موفق تر است که توجه شایسته تری را به انتقال محتوای پیام بطریق کاربرد نمادین واژگانی صحیح به کار برده باشد.

نویسنده در این مقاله وارد مقوله مقایسه ترجمه علمی با برگردان ادبی و شعری نمی‌شود و قصدی هم ندارد که قضاوتی در ارزیابی هر کدام از آنها به عمل آورد. آنچه که در ابتدای مقاله به آن اشاره شد توجیه این حقیقت است که ترجمه علمی علیرغم برخی از ترجمه‌های ادبی یا شعری که آکنده از صناعات معنوی از قبیل تشبیه، استعاره، کنایه، جناس، ایهام و حشو و قلب باشد و ممارست بیشتری را به طلبند نیست بلکه برگردانی است مبتنی بر یک سلسله قواعد و اصول نهادینه و کافی است که مترجم از طریق کارورزی بر آنها فائق آید و کار خود را شروع نماید. نویسنده به عنوان یک مترجم بارها به این اصول عمل کرده و به آنها معتقد است و در حال حاضر نیز دانشجویان پروژه‌های کارورزی ترجمه فنی و مهندسی ملزم به رعایت آنها می‌باشند. این فرایند شامل دو مرحله بررسی درون زبانی و میان زبانی بقرار زیر می‌باشد:

۱- بررسی درون زبانی

اصلی ترین مرحله بررسی درون زبانی در کارورزی ترجمه متون علمی، شناختن ماهیت متن و درک کلی کلام است. امروزه ما شاهد ترجمه‌هایی هستیم که مترجمین آنها، از مرحله ثبت ترجمه تحت اللفظی یا لغت به لغت فراتر نمی‌روند و

تلاشی برای درک مضمون کلی پیام انجام نمی دهند و بنابراین ترجمه های آنها در حوزه معنایی با متون اصلی چندان برابری نمی کند. البته به نظر تعجب آور است ولی چنین فرایندی در بسیاری از موارد علاوه بر ترجمه متون علمی، در ترجمه متون ادبی، شعری و حتی ترجمه های رسمی دارالترجمه ها نیز به چشم می خورد. علت قابل فهم نبودن بسیاری از متون ترجمه شده و دور از ذهن بودن آنها را می توان به درک ضعیف خود مترجم از متون اصلی و شفاف نبودن پیام مؤلف برای وی نسبت داد. زیرا زمانیکه مترجم نشانه های پیام را در متن خسار جی نگشاید و به وجوه ارتباطات صوری آن پی نبرد چگونه می تواند همراه با سایر نارسائیهای واژگانی یا محدودیت های ساختاری، پیام نویسنده را به زبان مقصد منتقل نماید.

در مرحله درون زبانی که ابتدایی ترین مرحله آغاز کار و روزی ترجمه در شیوه پیشنهادی است دانشجو موظف است متن اصلی را بدون سعی در ترجمه آن به دقت بخواند تا مفهوم کاملاً روشنی در مورد پیام نویسنده و ویژگیهای آن بدست آورد. در واقع نخستین وظیفه دانشجو در امر ترجمه، درک تلویحات علمی، ایده ها، تحلیلها و جزئیات متن است که خود به درک معنایی کلام همراه با خصوصیات ساختاری آن کمک می کند. دانشجو باید سعی کند در این مرحله، در چارچوب زبان مبدأ که همان انگلیسی باشد فکر کند و خصوصاً در حل مشکلات ناشی از واژگان، از فرهنگهای تک زبانه انگلیسی به انگلیسی و یا واژه نامه های تشریحی زبان مبدأ استفاده نماید. این همان مرحله ای است که طی آن دانشجو بایستی مسائل بافتاری و ساختاری مضامین کلام را در متن اصلی حل کند و لاجرم پیام نویسنده را تا سرحد امکان و بدون تداخل زبان مادری و یا بدون استفاده از فرهنگهای دوزبانه از متن انگلیسی برداشت نماید.

۲- بررسی میان زبانی

اگر فرض کنیم که مفهوم کلی پیام متن انگلیسی در بررسی درون زبانی به دانشجو تفهیم شده باشد اینک ضرورت دارد که درک کلی دانشجو از متن مبدأ در قالب ساختار فارسی ریخته شود. برای اینکار دانشجو موظف است بخشی از متن و نه کل آنرا که احتمالاً می تواند پنج پاراگراف یا بیشتر هم باشد انتخاب و معادل واژه های علمی ناآشنا را که شامل معانی حقیقی، مجازی و یا تلویحی عبارات و لغات متن است به کمک

فرهنگهای دوزبانه انگلیسی-فارسی شناسایی نماید. با این کار دانشجو بر گستره وسیعی از لغات و عبارات زبان هدف دست می یابد و این دستیابی به برابری به برابری واژگان انگلیسی در زبان مادری، عمل برگردان پیام را از زبان مبدأ به زبان مقصد تسهیل می کند. طبیعی است هر چه و قوف مترجم بر حوزه معنایی زبان فارسی و ظرایف و لطایف آن بیشتر باشد گزینش معادل ها برای کلمات و ترکیبات زبان انگلیسی کمتر دچار سردرگمی و خطا می گردد.

پس از یافتن معادلهای واژه های انگلیسی در زبان مبدأ، لازم است دانشجو معادلهای سازه های انگلیسی را نیز بهمان شیوه در زبان فارسی ردیابی نماید. از آنجائیکه در این مرحله از ترجمه دانشجو در سیطره زبان مادری قرار دارد، بدیهی است ذخیره ای غنی از ساختارهای دستوری و انواع گوناگون سازه های نحوی در طیف اندیشه وی موجود است که بازخوانی آنها عمل معادل یابی را برای وی آسان می سازد. بنابراین در این مرحله دانشجو می تواند مقولات نحوی و وجوه اشتراک و افتراق آنها را در زبان مادری شناسایی و در مقابل شاخص های انگلیسی قرار دهد.

اگر فرض کنیم که دانشجو با موفقیت به این مرحله دست یازیده باشد اینک آماده است که شناخت خود را از مضامین متن انگلیسی بطور تحت اللفظی که شامل برگردان لغت به لغت، عبارت به عبارت و یا حتی جمله به جمله است به زبان فارسی برگرداند و تمامی آنچه را که در زبان انگلیسی درک کرده است در قالب نزدیکترین معادل های ساختار فارسی قرار دهد.

اگرچه ترجمه تحت اللفظی در فرایند پیشنهادی ضروری ترین بخش ترجمه است، اما توقف در این مرحله که متأسفانه آگاهانه یا ناآگاهانه در بین مترجمان رایج است خطاست و در واقع مغایر با واقعیت های بین زبانی می باشد. زیرا این کار مستلزم وجود تطابق کامل وجوه معنایی، واژگانی و ساختاری بین زبان فارسی و انگلیسی است که اغلب چنین موردی در هیچکدام از زبانها بطور گسترده صادق نیست.

ضرورت مرحله تحت اللفظی بر این اصل استوار است که دانشجوی تازه کار، اجزاء کلام را ضمن فرایند ترجمه از قلم نیاندازد و مؤلفه های پیام را حذف نکند. زیرا چنین دانشجویی، هنوز به مترجم ورزیده و زبردستی متحول نشده است که بتواند

بخش های کلام انگلیسی و ترتیبات همنشینی و جاننشینی آنها را با معادل های مجاب در دستگاه اندیشه خود پردازش دهد و بدون حشو و زوائد به فارسی برگرداند.

در خاتمه این مرحله که ضمن آن قسمتی از متن بطور تحت اللفظی بفارسی برگردانده می شود لازم است که دانشجو از همه دانش خود در زبانشناسی و سبک شناسی بهره بگیرد تا از مجموعه الفاظ لغت به لغت که در دسترس دارد متنی سلیس و روان و به شیوه ای معنی دار چنان خلق نماید که نه تنها به مذاق خواننده فارسی زبان سازگار آید، بلکه همگونگی نزدیکی هم با متن اصلی داشته باشد. یعنی پیام همان تأثیری را نزد خواننده زبان فارسی ایجاد کند که پیش از آن خواننده زبان انگلیسی را مورد تأثیر قرار می داده است. البته این مرحله به ذوق هر دانشجو و مقتضیات دانش وی از زبان فارسی بستگی دارد.

در آخرین مرحله بخش نخست که احتمالاً شامل پنج پاراگراف یا بیشتر می باشد بی مناسبت نیست که متن ترجمه شده یکبار دیگر بطور دقیق مرور گردد تا نارسایی هایی که در همبستگی پاراگرافها حادث می شوند اصلاح گردد. در پایان این بخش، قسمتهای دیگر متن یعنی بخشهای دوم الی آخر ... در اولویت ترجمه قرار گیرند و پیشرفت کار به همین منوال ادامه یابد تا متن به آخر رسد.

بعد از اتمام کل ترجمه بهتر است به دانشجو توصیه شود که وقفه ای کوتاه به خود بدهد تا پس از رهاسازی ذهن خود از تراکم داده ها سرتاسر متن حاضر را که اینک به نوشته ای سلیس و روان درآمده است یکبار دیگر بخواند و ضمن آن سعی کند پیام نویسنده را با همان ظرافت متن اصلی، در فارسی نیز درک نماید.

در این مرحله پیشنهاد می شود که دانشجو متن تمام شده را با صدای بلند بخواند تا توان گفتاری و شنیداری خود را به حس دیداری بیافزاید. در بسیاری از موارد، نکاتی که چشم از قلم می اندازد گوش و زبان قادر به درک آنها می باشد و این از ویژگی های روانشناسی زبان است که رعایت آن در مراحل کارورزی ترجمه برای دانشجو ضروری به نظر می رسد. در واقع در خلال همین مرحله از ترجمه است که جملاتی که درک آنها مشکل بنظر می آید ترمیم می گردند و سخته هایی که در سلاست و روانی کلام تأثیر منفی می گذارند مرمت و بازسازی می شوند. اگر سخن را کوتاه کنیم در خاتمه این مرحله دانشجو

کل ترجمه متن را با سنجش دقیقتر و اصلاحاتی بهتر به اتمام می رساند و همان کاری را انجام می دهد که نویسندگان و هنرمندان خلاق در مرحله پایانی کار خود انجام می دهند، یعنی از همه خلاقیت خود برای دستیابی به نتیجه مطلوب بهره می گیرند.

نتیجه

آنچه که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفت آنست که شناخت ماهیت پیام مؤلف و ارائه آن در قالب کلامی سلیس و شفاف از واجبات و ظایف مترجم در برگردان متون علمی است و بدون آن متن حاصل از ترجمه بی ثمر گشته و با متن اصلی مطابقت نخواهد داشت. برای نیل به نتایج مطلوب، مترجم ملزم به رعایت مراحل درون زبانی و میان زبانی در مرحله کارورزی ترجمه است که می تواند درک کامل پیام مؤلف را در قالبی بس روانتر در زبان مقصد ارائه دهد. ناگفته نماند که روند ذکر شده در این مقاله برای آغاز ترجمه است و زمانیکه کارآموز بصورت مترجمی زبردست متحول گردد نیازی به اجرای تک تک مولفه های این فرایند نخواهد بود. زیرا وی روش خود را باز خواهد یافت و خواهد توانست برخی از مراحل ترجمه را در ذهن خویش پردازش دهد و متنی بس مقبول در زبان فارسی تولید نماید.

References for further reading

- Catford, J. G(1965). **A Linguistic Theory of Translation.** London. Oxford University Press.
- Fallahi, M. Mohammad(1991). **Translation for Specific Purposes,** Proceedings of Tabriz University Conference of Translation, Tabriz University Publication Center, Tabriz, Iran.
- Nadstoga, Z.(1988). **A Communicative Use of Translation in Classroom.** English Teaching Forum, Vol.XXVI, No. 4, U.S.A.
- Ulrych, M.(1986). **Teaching Translation in the Advanced EFL Class.** English Teaching Forum, Vol.XXIV, No.2, U.S.A

**نمودار مراحل
کارورزی مترجم در برگردان زبان علمی
یا هر زبانی دیگر مانند متون ادبی یا شعری**

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی